

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет

Кафедра кримінального права та правоохоронної діяльності

КРИМІНОЛОГІЯ

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ 6:
«ТЕОРІЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОГНОЗУВАННЯ
ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПЛАНУВАННЯ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Конспект лекції підготувала: Плутицька К. М.,
к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри
кримінального права та правосуддя
Запорізького національного університету

Запоріжжя — 2025

ТЕМА 6 «ТЕОРІЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ. ПРОГНОЗУВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ПЛАНУВАННЯ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

«Мудрий законодавець піклується про запобігання злочинів, щоб не бути вимушеним карати за них»

Ш. Монтеск'є

План:

- I. Поняття запобігання злочинності.**
- II. Види та рівні запобіжної діяльності.**
- III. Суб'єкти та об'єкти запобіжної діяльності.**
- IV. Кримінологічне прогнозування.**
- V. Кримінологічне планування.**

I. Поняття запобігання злочинності.

У юридичній літературі, у тому числі в підручниках із кримінології, і на практиці для визначення запобіжної діяльності вживаються різні терміни: «профілактика», «припинення», «попередження», «запобігання», «відвернення» тощо. Очевидно, що всі зазначені терміни мають загальну змістовну діяльнісну основу, яка полягає у вчиненні дій для недопущення якогось явища, події, вчинку. Водночас, деякі з цих термінів мають різне функціональне та отримали на практиці окреме смислове навантаження.

Так, термін **«профілактика»**, а він виник у медицині, технічних науках, екології («профілактика захворювань», «профілактика аварій, техногенних, екологічних катастроф»), означає проведення запобіжних заходів, які мають здебільшого не індивідуального предметного адресата (щодо захворювання окремої людини, чи конкретної аварії), а загальну спрямованість щодо тих чи інших небажаних явищ (хвороби, аварійності тощо). У відповідному розумінні термін «профілактика» повинен вживатися і в кримінології як діяльність для недопущення формування, розвитку та реалізації причин і умов злочинності та кримінально протиправних проявів загалом.

Термін **«відвернення»** найчастіше вживається в сполученні із «загрозою». «Відвернення загрози» передбачає, що загроза вже є і вживаються заходи, щоби вона не реалізувалася в ту дію, загроза вчинення якої є реальною. Очевидно, і в кримінології, якщо формування криміногенної мотивації досягло такої індивідуальної визначеності, яка містить загрозу реалізуватися в мотиві конкретного кримінального правопорушення, намірі його вчинити, діяльність щодо зупинення небезпеки цієї загрози, недопущення її реалізації є сенс називати відверненням кримінального правопорушення.

Коли ж реалізація наміру вже розпочалася та здійснюються підготовчі й первинні дії щодо досягнення кримінально протиправного результату, є підстави щодо дій для недопущення такого розгортання подій за тією ж логікою вживати термін **«припинення кримінального правопорушення»**.

Більш загальне запобіжне значення, яке проявляється незалежно від стадії недопущення та перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень, а значить і злочинності загалом, мають такі терміни, як **«попередження»** та **«запобігання»**. За сутністю вони фактично є синонімами. Але в українській мові кожному з них

надається певна смислова відмінність. Так, попереджають про щось, наприклад «попередження про насування зливу», а злочинності можна запобігти.

Запобігання злочинності — це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає в перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причині умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю — усунення їхньої дії¹.

Здійснення політики у сфері запобігання злочинності повинне ґрунтуватися на певних принципах. До основних принципів запобігання злочинності належать:

- *гуманізм* (запобігання як особливий вид діяльності, зазвичай, пов'язане із завданням конкретним особам позбавлень та правообмежень);

- *наукова обґрунтованість* (запобіжна діяльність неможлива без кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини й умови, що впливають на її територіальні особливості тощо. За допомогою таких досліджень конкретизуються завдання й об'єкти такої діяльності, основні напрями та засоби запобіжного впливу, коло суб'єктів);

- *законність* (правові основи запобігання повинні регламентувати її основні напрями й форми, компетенцію суб'єктів, підстави для застосування заходів індивідуально впливу, а також передбачати гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, щодо яких вони здійснюються);

- *економічна доцільність* (під час планування запобіжної діяльності необхідно брати до уваги майбутні витрати на заплановані заходи, оскільки вони можуть залишитися невиконаними через надмірну вартість);

- *диференційованість* (врахування специфіки чинників, які детермінують злочинність через криміногенний вплив на особу, а також індивідуальні особливості правопорушників);

- *своєчасність* (проведення превентивних заходів, які б не дали можливості скоїти кримінальне правопорушення);

- *плановість* (здійснення запобіжної діяльності за відповідною програмою, а не спонтанно);

- — *комплексність* (використання різноманітних форм, методів і засобів запобігання, спрямованих не тільки на злочинність, а й на ті соціальні, економічні, політичні, духовні та інші чинники, що її зумовлюють)².

- **Функції запобіжної діяльності:**

1. *Охоронна* — запобігання кримінальним правопорушенням спрямоване на недопущення протиправної поведінки, тобто захист суспільних інтересів і соціальних цінностей особи та держави від кримінально протиправних посягань.

2. *Регулятивна* — запобігання покликане забезпечити таку поведінку людей, яка б відповідала спеціальним вимогам, закріпленим у нормах права.

3. *Виховна* — призначення запобігання полягає не в примусі, а в переконанні, тобто не в тому, щоби покарати, а в тому, аби виховати особу, яка б не скоювала кримінальне правопорушення.

4. *Ідеологічна* — полягає в забезпеченні загальної ідейної спрямованості запобіжних заходів, ідеологічному обґрунтуванні їхнього змісту, правильному визначенні шляхів, форм і методів практичної діяльності.

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теор етичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 324.

² Криминология: Учебник/ Под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой, проф. Г. М. Миньковского. - М. : БЕК, 1998. С.178-180.

5. *Прогностична* — дає змогу намітити пріоритетні напрями в запобіганні злочинності.

Основні цілі запобігання злочинності:

- обмеження дії негативних явищ і процесів, пов'язаних зі злочинністю;
 - усунення (нейтралізація) детермінант кримінально протиправних проявів;
 - ліквідація криміногенних факторів у мікросередовищі особи, що формують її антисуспільну позицію та мотивацію злочинної поведінки;
 - превентивний вплив на особу, котра за своїм антисуспільним способом життя здатна скоїти кримінальне правопорушення.
- Завдання запобігання злочинності:**
- виявлення й аналіз явищ, процесів, обставин, які детермінують злочинність;
 - вивчення чинників, які призводять до формування особистості кримінального правопорушення та реалізації кримінально протиправних намірів;
 - встановлення кола осіб, від яких можна очікувати скоєння кримінальних правопорушень, і цілеспрямований запобіжно-виховний вплив на них;
 - усунення чи нейтралізація криміногенних чинників на індивідуальному рівні.

II. Види та рівні запобіжної діяльності.

Залежно від ієрархії причин і умов злочинності розрізняють *три основних рівні запобігання їй*: загальносоціальний, соціально-кримінологічний та індивідуальний.

Загальносоціальне запобігання – усі види діяльності не націлені спеціально на причини, умови злочинності, однак створюють умови, сприяють протидії злочинності й загалом правопорядку (поліпшення соціальних умов життя, підвищення рівня освіти, культури, стабілізація і розвиток економіки тощо).

Спеціально-кримінологічне запобігання полягає в цілеспрямованому впливові на криміногенні чинники, пов'язані з певними видами та групами злочинної поведінки, наприклад, насильницькою чи економічною злочинністю.

Індивідуальне запобігання охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт із правовими нормами.

Віктимологічне запобігання – запобігання окремим видам злочинів шляхом вжиття заходів із недопущення, усунення або нейтралізації віктимогенних чинників, підвищення охороно-захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень.

За рівнями функціонування злочинності та її проявів, рівні діяльності щодо запобігання злочинності:

- *загальносуспільний* - здійснюється щодо причин і умов злочинності загальносуспільного рівня;
- *груповий* - здійснюється щодо причин і умов кримінально протиправних проявів певної соціальної групи, що виділена за соціальною чи соціально-демографічною ознакою (злочинність робітників, службовців, жінок, неповнолітніх тощо) або належністю до спільного середовища (за місцем проживання, праці, навчання, дозвілля тощо);
- *індивідуальний* - спрямовується щодо причин і умов конкретного кримінально протиправного прояву.

Залежно від масштабів здійснення запобіжні заходи поділяють на:

- *загальнодержавні* - у межах усієї країни;
- *регіональні або галузеві* – у межах регіону, міста, району, мікрорайону, галузі

суспільних відносин;

• *індивідуальні* – спрямовуються щодо причин і умов конкретного кримінально протиправного прояву.

За цільовим призначенням запобіжні заходи поділяють на:

• *цільові або спеціальні (спеціально-кримінологічні)*, що мають спеціальну мету запобігання злочинності;

• *загальносоціальні*, здійснення яких спрямовується на вирішення інших соціальних проблем, але побічно має ефект і щодо запобігання злочинності.

За ознакою правового регулювання заходи профілактики поділяються на:

• *правові* (регулюються нормами адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального й інших галузей права);

• *неправові* (регулюються мораллю, традиціями, технічними нормами).

За змістом (спрямованістю та видом їхньої дії) заходи запобігання поділяють на:

- соціально-економічні;
- організаційно-управлінські;
- ідеологічні;
- соціально-психологічні;
- медичні та психолого-педагогічні;
- технічні;
- правові тощо.

За часом заходи запобігання поділяють на:

- постійні;
- тимчасові;
- невідкладні тощо.

За належністю до відповідної групи осіб (неповнолітні особи, особи, звільнені з місць позбавлення волі, рецидивісти).

За суб'єктами (що здійснюються органами всіх гілок влади відповідно до їхньої компетенції, ресурсного забезпечення, специфіки діяльності, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, громадськістю, окремими посадовими особами і громадянами).

За об'єктами (відповідно до видів кримінальних правопорушень, на протидію яким воно спрямовано).

III. Суб'єкти та об'єкти запобіжної діяльності.

Як відомо, злочинність зумовлюється комплексом негативних явищ і процесів різного походження, котрі і є так званими об'єктами запобіжного впливу. Теорія і практика запобігання злочинності показують, що об'єкт запобіжного впливу – це все те, на що діє система запобігання злочинності, і включає:

• уражені недоліками суспільні відносини в системі формування особистості;

• соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей;

• окремих осіб, групи й контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки;

- сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують кримінально протиправну поведінку і вчинення конкретного кримінального правопорушення;

- окремі негативні особистісні властивості людини, які провокують кримінальне правопорушення або сприяють його скоєнню.

Отже, **об'єкт запобіжного впливу** - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Для об'єкта характерні такі властивості: *криміногенність* (саме вона виділяє його із сукупності негативних явищ), *динамічність*, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; *потенційність* – нею пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності; *латентність* - криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника.

Суб'єкти запобігання злочинності — це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення й реалізацію заходів, пов'язаних із випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки й несуть відповідальність.

За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які:

- 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику запобігання злочинності), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання;

- 2) здійснюють безпосереднє управління й координацію окремими напрями й учасниками запобігання злочинності;

- 3) виявляють та пізнають об'єкт запобіжного впливу та інформують про них інших суб'єктів;

- 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи;

- 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення кримінальних правопорушень і злочинності.

Множинність суб'єктів запобіжної діяльності складає систему суб'єктів, що зумовлено різноманітністю об'єктів запобіжного впливу.

Під **системою суб'єктів запобігання злочинності** слід розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та за погодженням у часі і просторі. Систему суб'єктів попередження злочинності складають юридичні і фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадського обов'язку виконують дану роботу. Це законодавчі органи, органи виконавчої й судової влади, органи державного й господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, громадські організації й товариства, охоронні та приватні розшукові установи, сім'я, громадяни.

До державних суб'єктів законодавчої влади належать насамперед **Верховна Рада України**, її комітети та народні депутати. Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, яка визначає засади внутрішньої, зовнішньої політики, затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального,

національно-культурного розвитку, охорони довкілля, створює законодавчу основу здійснення загальносоціального й соціально-кримінологічного попередження злочинності. Повноваження парламенту України дають йому підстави для розроблення головних напрямів запобігання злочинності, створення для цього достатньої правової бази, істотно впливати на кримінологічну політику держави, а взагалі своєю діяльністю сприяти зниженню кількісно-якісних показників злочинності.

Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Передусім Президент України на основі та на виконання Конституції й законів України затверджує комплексні програми попередження злочинності. Метою таких програм є забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів і зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання й розкриття злочинів. Крім того, своїми указами Президент України корегує напрями боротьби зі злочинністю.

Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади (державні адміністрації різних рівнів) здійснюють заходи щодо забезпечення громадського порядку й боротьби зі злочинністю, відповідно до Конституції України контролюють і координують виконання комплексних програм профілактики злочинності, організують їхнє наукове супроводження й ресурсне забезпечення та інше.

Серед суб'єктів запобігання злочинності важливе місце посідають **органи місцевого самоврядування**, які за своїми повноваженнями здійснюють організаційно-управлінські функції щодо попередження злочинності, організують і координують роботу відповідних суб'єктів системи запобігання злочинності, займаються їхнє ресурсним забезпеченням, контролюють виконання постанов і рішень вищих органів влади і своїх власних питань запобігання кримінальним правопорушенням на підвідомчій території.

Одним із напрямів **органи прокуратури** є участь прокурора в розробленні державними органами влади комплексних планів попередження злочинності, сприяння розвитку діяльності щодо попередження злочинності громадськістю, організація роботи з кримінологічної поінформованості населення та правовій пропаганді, координація.

Особливе місце в здійсненні запобіжної діяльності правоохоронних органів посідає **поліція**. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції є протидія злочинності. Аналіз чинного законодавства, підзаконних актів МВС України та інших документів дає підстави виокремити такі основні напрями попереджувальної діяльності поліції:

- попередження економічних кримінальних правопорушень;
- запобігання особливо небезпечним і тяжким злочинам;
- припинення злочинної діяльності організованих злочинних груп, а також професійних злочинців;
- запобігання злочинності неповнолітніх;
- запобігання рецидивної злочинності;
- запобігання і припинення порушень громадського порядку та громадської безпеки, масових заворушень;

— боротьба з майновими кримінальними правопорушеннями.

Служба безпеки України, митні органи України, органи охорони державного кордону, державна фіскальна служба України здійснюють широкомасштабну діяльність щодо спеціально-кримінологічного запобігання правопорушень, які загрожують громадській, державній, економічній та іншим видам безпеки України.

Слід відмітити особливу роль у спеціально-кримінологічному попередженні численних державних контрольних органів: *державна аудиторська служби, державне агентство рибного господарства, державне агентство лісових ресурсів, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна України* та інших органів державного контролю, які здійснюють правозастосовно-охоронні функції. Згідно зі своїми повноваженнями з контролю за виконанням законів у різних сферах народного господарства і природокористування вони здійснюють різноманітні заходи й засоби щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень; усунення й обмеження тих криміногенних чинників, які їх породжують або сприяють їм.

Основними напрямками попереджувальної роботи **судових органів** є:

- а) виявлення й усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальному правопорушенню;
- б) виховно-профілактична функція;
- в) підвищення запобіжної активності громадян.

Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України, координації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу, захисту прав і свобод людини, розвитку правової інформатизації, формуванні в громадян правового світогляду тощо.

Здійснюючи організаційне керівництво й контрольні функції, органи юстиції спрямовують і стимулюють запобіжну діяльність підлеглих органів (департаменти державної реєстрації й нотаріату, державної виконавчої служби тощо).

У правовій державі невід'ємним складником системи захисту особи, її конституційних прав і свобод є **адвокатура**. Органи адвокатури в межах своїх професійних завдань і компетенції здійснюють процесуальну й позапроцесуальну діяльність щодо запобігання злочинності.

У запобіганні злочинності активну участь беруть органи державного й господарського управління, культурно-виховні навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, охоронні та приватні розшукові установи, які, діючи в межах єдиної системи попередження правопорушень, вирішують важливі питання усунення широкого кола криміногенних об'єктів. Вони здійснюють цю функцію на рівні як загального, так і спеціально-кримінологічного попередження.

Засобам масової інформації надано право на збирання, аналіз і поширення інформації, яка привертає увагу до тих чи інших суспільних криміногенних явищ і процесів, недоліків у діяльності державних і недержавних органів і організацій, а також їхніх посадових осіб. Закріплений нормативними актами обов'язок правоохоронних органів відповідним чином реагувати на неї, можливість

створювати громадську думку — усе це робить засоби масової інформації важливим суб'єктом запобігання злочинності. Їхній запобіжний потенціал ще не вичерпаний.

Сім'я, деякі громадські організації й об'єднання громадян, тобто профспілки, добровільні громадські формування для захисту порядку, ради профілактики, громадські пункти охорони порядку, козацькі куріні, фонди, рухи, релігійні та багато інших організацій громадського контролю також належать до суб'єктів запобігання злочинності. Тісний зв'язок спеціалізованих суб'єктів боротьби зі злочинністю із сім'єю, населенням і громадськими організаціями забезпечує ефективність запобіжної практики.

Громадяни також є суб'єктами запобігання злочинності. Формами соціальної активності громадян у сфері запобігання злочинності є: а) участь у діяльності громадських організацій; б) участь у діяльності трудових колективів; в) неформальну реалізацію громадського обов'язку.

IV. Кримінологічне прогнозування.

Кримінологічне прогнозування є частиною соціального прогнозу, який охоплює всі явища і процеси життєдіяльності суспільства: перспективи розвитку науки й техніки, економіки, демографічних й етнічних процесів, охорони здоров'я, освіти, мистецтва, держави і права тощо. Тому видами галузевого прогнозування можуть бути будь-які специфічні сфери суспільства.

Однією з важливих галузей соціального прогнозування виступає передбачення розвитку кримінологічно значимих явищ і процесів.

Будь-яке прогнозування – це спроба проникнути у майбутній стан прогнозованого явища. *Прогнозування* – це процес отримання наукового знання про майбутнє, що ґрунтується на закономірностях певних явищ, в результаті аналізу їх стану в минулому і сьогоденні. *Прогноз* – це результат передбачення, висновок про ймовірність настання певних змін в об'єкті дослідження.

Отже, **кримінологічне прогнозування** – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності скоєння кримінального правопорушення окремою особою. **Кримінологічний прогноз** – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість скоєння кримінального правопорушення конкретною особою.

Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в майбутньому, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

Кримінологічний прогноз повинен дати відповідь на такі запитання:

- як виглядатимуть із заданою вірогідністю на відповідний термін основні показники злочинності (стан, рівень, структура, динаміка);
- яка ймовірність змін у видах злочинності, а відтак і в категоріях кримінальних правопорушників;
- які саме чинники і за якою силою негативно чи позитивно впливатимуть на злочинність;
- які категорії осіб можуть поповнити коло кримінальних правопорушників;

- яке існує співвідношення між найближчими і більш віддаленими завданнями боротьби зі злочинністю та які заходи найпридатніші для їх досягнення.

У кримінологічному прогнозуванні використовуються певні **методи**.

Найпоширенішим є *метод екстраполяції*. Його сутність полягає у співставленні минулого і сучасного станів досліджуваного об'єкту та перенесенні на майбутнє виявлених закономірностей його розвитку.

Недоліком цього методу є те, що він забезпечує потрібний ступінь достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності суспільних відносин.

Точнішим є *метод моделювання*. Він передбачає прогнозування кількісних характеристик злочинності, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, ідеологічних, правових та інших чинників. Підставивши у модель значення факторів, що обумовлюють злочинність на прогнозований період, визначають майбутній її стан. Складність даного методу полягає у тому, що ще недостатньо вивчені всі чинники злочинності, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність. Сьогодні слабо використовуються математичні методи і комп'ютерні технології обробки емпіричного матеріалу.

Якість кримінологічних прогнозів підвищується при поєднанні екстраполяції і моделювання з *методами експертних оцінок*. Останній полягає в узагальненні думок фахівців щодо можливих змін кількісних і якісних показників злочинності за прогнозований відтинок часу. Існують певні правила збору, обробки, аналізу й узагальнення експертних оцінок.

За термінами кримінологічні прогнози поділяються на:

- короткострокові (1-3 роки);
- середньострокові (до 5 років);
- довгострокові.

Чим довший термін прогнозу, тим менша його достовірність (так само, як і в метеорологічних прогнозах).

Практичне значення кримінологічного прогнозування полягає у забезпеченні планової і цілеспрямованої діяльності державних органів і громадських організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Вони орієнтуються на вибір адекватних засобів протидії цьому негативному явищу з урахуванням як наявних ресурсів, так і тих, що з'являться згодом. Прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватися до вирішення нових проблем, застерегти суб'єктів профілактики від такої ситуації, коли вони постають перед здійсненим фактом і змушені займатися вже наслідками, які склалися, не маючи можливості діяти на випередження.

У науковій літературі вже давно висловлювалися думки про потребу поряд із загальносоціальною проводити й індивідуальну профілактику кримінальних правопорушень. На ранніх етапах розвитку кримінології об'єктом профілактичного впливу обиралися особи, які вже скоїли кримінальне правопорушення. Тобто йшлося про індивідуальну профілактику рецидивну. Обрання об'єктом індивідуального прогнозування осіб, які скоїли кримінальне правопорушення, було обумовлено низкою причин. По-перше, в усьому масиві громадян не треба шукати особу, яка здатна скоїти кримінальне правопорушення, бо кримінальний правопорушник апріорі є такою особою. По-друге, оскільки дана особа вже скоїла кримінальне правопорушення, то вона перебуває або в пенітенціарному закладі, або під наглядом правоохоронних органів, а тому дослідникові легше спостерігати за нею. По-третє, під час попереднього слідства та судового розгляду справи був

накопичений матеріал про цю особу, і кримінолог мав можливість вивчити цей матеріал, зменшуючи затрати часу на збір інформації про неї. І головне, особа кримінального правопорушника становить суспільну небезпеку і тому вимагає особливої уваги в плані профілактичного впливу. Ці обставини дають ключ для розуміння факторів, що ускладнюють загальну індивідуальну профілактику кримінальних правопорушень. Справа в тому, що держава не має ресурсів для індивідуальної профілактичної роботи з кожним членом суспільства, та в цьому й немає потреби. Отже виникає необхідність виявлення тих осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень. Вирішення цього завдання і покладено на прогнозування індивідуальної кримінально протиправної поведінки.

Під *прогнозуванням індивідуальної кримінально протиправної поведінки* розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою кримінального правопорушення в майбутньому, відмови від кримінально протиправної діяльності або законослухняної поведінки після відбування покарання.

На думку А.П. Закалюка, методика індивідуального кримінологічного прогнозування має складатися з чотирьох частин, забезпечуючи послідовне вирішення наступних завдань:

1. вивчення сучасного і минулого характеру поведінки особи й чинників, що її обумовлюють, середовища та ситуації, їх ознак, закономірностей формування, розвитку та проявів (здійснюється, як правило, шляхом застосування соціологічних методів і носить назву — методика ретроспекції);

2. виявлення серед ознак, вказаних в п. 1, тих із них, які мають прогностичне значення; встановлення їх якісної ролі та кількісних показників, у тому числі в системі показників, найзручніших для практичного прогностичного застосування (найчастіше проводиться з використанням кількісних методів та шляхом кримінологічної інтерпретації результатів і носить назву — методика діагностики);

3. створення прикладної моделі прогнозу кримінально протиправної поведінки (використовується метод моделювання ознак, зазначених у п. 2, та кількісних методів для визначення вірогідності прогнозованих висновків; це методика, власне, прогнозу);

4. практичне прогнозування (здійснюється завдяки створенню і застосуванню методики, що визначає порядок, правила та способи користування прогностичною моделлю).

Треба зазначити, що наприкінці 60 – початку 70-х років минулого століття вітчизняні кримінологи почали активно розробляти проблему індивідуального кримінологічного прогнозування. Праця Г.А. Аванесова «Теория и методология криминологического прогнозирования» дала поштовх до створення відповідних методик. Вагомий внесок у цю справу зробили Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, А.Ф. Зелінський, А.П. Іващенко, Л.А. Ігнат'єв, Г.М. Мінковський, А.А. Новіков та інші.

Дослідження показали, що тип особи є своєрідною інтегративною моделлю, яка дає змогу встановлювати відповідність конкретної особи даній моделі. Виділення типів особи кримінальних правопорушників, а також осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати скоєння кримінального правопорушення, лежить в основі моделей їх типових ознак. Прогноз кримінально протиправної поведінки базується на встановленні належності (або неналежності) ознак даної особи до вказаних моделей.

В ході емпіричних досліджень були виявлені ознаки, значимі для прогнозу кримінально протиправної поведінки. Вони, як правило, показують негативне ставлення особи до таких соціальних цінностей, як праця, освіта, культура, сім'я, виховання підростаючого покоління, нормальне спілкування з людьми, дотримання норм моралі і права, тобто свідчать про належність до типу осіб антисуспільної спрямованості; вказують, що ці особи своєю поведінкою завдають шкоди названим соціальним цінностям, тобто відносяться до суспільно небезпечного типу.

Враховуючи систематичність антисуспільних проявів та небажання відмовитись від такого способу життя навіть за умови громадського і адміністративного впливу, можна зробити висновок, що особа, якій властиві вказані ознаки, з високою вірогідністю може скоїти кримінальне правопорушення, а отже досягла передкримінального стану.

Однак тут треба мати на увазі, що людина – істота непередбачувана в силу того, що вона, на відміну від істот природи (тварин), наділена свободою волі. І який варіант поведінки – кримінально протиправний чи ні – вона вибере в кожному конкретному випадку залежить тільки від неї самої. Людина – причина і результат своєї діяльності. Тому в якому б передкримінальному стані не знаходилась особа, підставою для застосування до неї заходів правового характеру можуть бути тільки вчинені діяння, які заборонені законом. Сказане не означає, що прогнозування індивідуальної кримінально протиправної поведінки втрачає будь-який практичний сенс. Прогноз розвитку особи та її поведінки є важливим елементом індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень, виправлення засуджених, їх реадaptaції після відбування покарання тощо. Але наразі правильніше говорити про прогнозування поведінки не конкретної особи, а певних типів осіб з більш або менш вираженими криміногенними ознаками.

V. Кримінологічне планування.

Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

Кримінологічне планування може бути ефективним за умови включення його як елементу системи соціального управління, зокрема суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень. Дієвість їх роботи залежить від:

- чіткого усвідомлення всіма і кожним своїх функціональних обов'язків;
- належного забезпечення відповідними ресурсами;
- знання умов майбутньої ситуації, в якій доведеться реалізовувати покладені на них завдання;
- координації дій усіх ланок системи з метою оптимального досягнення спільної мети.

План – це різновид управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємопогоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснити у встановленій послідовності та визначені строки з метою досягнення поставлених цілей.

Планування – це формування низки планів в системі певної галузі.

Скажімо, якщо йдеться про органи внутрішніх справ, то маються на увазі плани як цього міністерства, так і усіх служб та підрозділів.

Комплексне планування охоплює розробку міжвідомчих завдань і засобів боротьби зі злочинністю на певній території чи сфері суспільного життя.

Основне його завдання в тому, щоб об'єднати різних суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень і спрямувати їх зусилля у єдине русло цілеспрямованої діяльності.

Кримінологічне планування ґрунтується на наступних *принципах*:

- наукової обґрунтованості, який полягає в тому, що планування повинно здійснюватися на основі наукового аналізу об'єктивної дійсності, в умовах якої реалізовуватиметься план. При цьому мають бути науково обґрунтовані: завдання органу, що реалізує план, його ресурсне забезпечення, передбачення майбутньої ситуації, в якій йому доведеться діяти.

- законності, який передбачає розробку планів відповідно до чинного законодавства.

- актуальності, який означає необхідність у процесі планування визначити пріоритетні напрямки профілактичної діяльності.

- реальності, який вимагає врахування об'єктивних можливостей суб'єктів профілактики.

- конкретності, який передбачає однозначність змісту запланованих заходів, термінів їх виконання, суб'єктів реалізації та контролю.

- несуперечливості, який означає узгодження в межах плану усіх його складових частин, аби вони не суперечили один одному.

- субординації, який полягає у підпорядкуванні заходів короткострокових планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів профілактики вищим.

- інформативності, який розглядається у двох аспектах. Згідно з першим, цей принцип означає складання плану на підставі повної й достовірної інформації. Відповідно до другого аспекту, план повинен розроблятися таким чином, щоб при якомога меншому обсязі знакового масиву містити якнайбільше необхідної інформації.

Кримінологічне планування має свої етапи. Основними з них є:

1. Підготовчий. Змістом цього етапу є збір та обробка кримінологічної інформації, визначення основних завдань на планований термін.

2. Збору пропозицій. Тут особа, відповідальна за складання плану, доводить отриману на підготовчому етапі інформацію до керівництва суб'єктів попередження злочинності, а потім узагальнює їх пропозиції і вносить до відповідного плану.

3. Узгодження плану. Цей етап передбачає координацію дій окремих суб'єктів з урахуванням їх наявних ресурсів, а також узгодження заходів нижчестоящих органів з планом вищестоящих.

4. Затвердження плану. Останній етап, на якому керівник відповідного суб'єкта профілактики кримінальних правопорушень, перевіривши відповідність плану основним завданням, що стоять перед ним, та планам вищестоящих органів, затверджує його.

Для реалізації принципів планування використовують відповідні *методи*. При цьому на кожному етапі суб'єкт планування повинен обирати найдоцільніші з них. На першому етапі застосовуються методи, які умовно можна об'єднати в групу методів збирання та обробки інформації. Сюди відносяться:

- соціологічні методи – анкетування, інтерв'ювання, опитування, спостереження;

- математичні методи – сітьового, лінійного, динамічного планування, метод послідовних наближень, балансовий метод.

Важливою умовою, яка забезпечує високу ефективність плану, є контроль за його виконанням. Це особливо стосується діяльності спрямованої на боротьбу з таким складним і багатограним явищем, як злочинність. Планування тісно пов'язане з кримінологічним прогнозуванням. Щодо їх співвідношення, то у науковій літературі існують різні погляди. Одні автори стверджують, що прогнозування – це процес, який передує плануванню. Інші вважають, що це етап, наступний за плануванням, який охоплює перспективи, що не піддаються плануванню. Треті уявляють прогнозування як передбачення некерованих процесів природи і суспільства, а планування – як засіб регулювання керованих процесів.

Основним змістом планування є визначення засобів та способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу. Головна різниця між прогнозуванням і плануванням полягає у тому, що в першому випадку виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичного стану злочинності з її станом у перспективі. При плануванні ж вирішується інше питання – як треба діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому.

Кримінологічне планування можливе за певних умов, а саме:

- наявності конкретної кінцевої мети, щоб процес планування не перетворився у безладні дії;
- визначеності у часі, в межах якого ця мета має бути досягнута;
- визначеності у засобах, які використовуватимуться для реалізації поставлених завдань;
- кінцева мета не повинна бути жорстко прив'язана до засобів її здійснення.